

**ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО Й ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО
КОМПОНЕНТІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ**

У статті подано стислий аналіз процесу становлення й розвитку української наукової термінології. Розглянуто окремі аспекти нормування галузевих терміносистем, взаємодію національних та інтернаціональних компонентів у їх структурі.

Ключові слова: *термінологія, унормування, науково-галузевий, взаємодія.*

В статті представлено короткий аналіз процесу становлення і розвитку української наукової термінології. Рассмотрены отдельные аспекты нормирования отраслевых терминосистем, взаимодействие национальных и интернациональных компонентов в их структуре.

Ключевые слова: *терминология, нормирование, научно-отраслевой, взаимодействие.*

This article provides a brief overview of the formation and development of Ukrainian scientific terminology. Analysis of the individual aspects of the normalization industry terminology systems in the context of the interaction between national and international components in their structure.

Key words: *terminology, norms, science and industry, the interaction.*

Термінознавство як самостійна галузь наукових досліджень ґрунтується на прагненні вчених усвідомити місце й функцію термінів у науково-пізнавальній діяльності людини. Ще до того, як функції термінів були визначені, з'явилося переконання, що без уважного ставлення до цих мовних одиниць, без опанування термінологічними системами неможливі прогресивні нововведення в науці й техніці. Безліч фактів засвідчують прагнення науковців до встановлення чітко визначеної наукової термінології в різних галузях науки і техніки. Відомо, що творці хімічної мови Антуа Лавуазьє та Клод Бертолле зробили спробу встановити номенклатуру хімічних сполук і систематизувати хімічну термінологію. Карл Лінней прагнув до унормування термінології в ботаніці та зоології, Везалія – в анатомії. Упродовж століть цими питаннями цікавились учені Леон-Баттіста Альберті, Мавролік Франческо, Лука Пачіолі, Леонардо да Вінчі, Галілео Галілей, Альбрехт Дюрер та інші. Спроби за своїми результатами та обсягом були різними: деякі з них отримали визнання (Лавуазьє, Лінней), а, наприклад, спроби Дюрера створити математичну термінологію на ґрунті німецької мови були невдалими. Однак важливим є саме прагнення вчених до узгодження питань науки та мови, оскільки зв'язок між ними не викликав ніяких сумнівів. Взяти хоча б висновки Лавуазьє, який у своїх працях стверджував, що кожна фізична наука обов'язково складається із низки фактів, котрі утворюють систему, уявлень, що їх викликають, слів, що їх виражають. Слово повинно породжувати уявлення, уявлення – зображувати факт: це три складники одного цілого. Якими б не були достовірними факти і чіткими уявлення, викликані цими фактами, вони будуть

виражати лише помилкові враження, якщо у нас не буде точних висловлювань для їх передачі. Тому ні удосконалення мови без розвитку науки, ні науки без удосконалення мови не можливе. Формування термінології відбувається за певними правилами, значна частина яких тією чи іншою мірою пов'язана із особливостями взаємодії національних та інтернаціональних елементів у системі термінотворення. Як свідчить історія, цей чинник відіграв суттєву роль у розвитку української наукової термінології. Так, наприклад, перші хімічні терміни, створені М. Левченком у 1861 році, були зорієнтовані на народну лексику: поняття *атом* передавалось як *первець*. Згодом у 1903 році В.Левицький розробив термінологію, певним чином уже зорієнтовану на міжнародну: *ангідрид* – *безводний*. А ще пізніше, у 1927 році О. Курило та С.Зенкевичем було здійснено певне пристосування латини до норм української мови. У подальшому у 30-х роках ХХ ст. українська хімічна термінологія була уніфікована під російську, а наприкінці цього ж сторіччя в період утвердження української державності намітилась тенденція до повернення латинізованих термінів, з одного боку, а з іншого – до створення національних відповідників згідно з нормами автентичної української мови.

З історією української державності пов'язаний і розвиток української юридичної термінології, яка, ґрунтуючись на власній етнічнотомовній основі, використовуючи внутрішні словотворчі ресурси, розвивалась і змінювалась, зазнаючи значного впливу з боку інших мов, що сприяло інтеграції української та європейської правової науки й культури. Першими юридичними писемними пам'ятками, у яких була зафіксована нормативна лексика, можна вважати пам'ятки періоду Київської Русі (Договори руських з греками 907, 911, 944 рр., Руська Правда тощо). Іван Франко у свої відомих «Нарисах історії українсько-руської літератури до 1890 р.» писав, що саме ці пам'ятки дають нам «найстаріші зразки актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі Х в.» [5; 203]. До речі, термінологічна практика І.Франка, результатом якої було створення та впорядкування національної термінології, заслуговує особливої уваги, оскільки вона була реалізацією його теорії та методології термінотворення. Серед основних принципів цієї теорії можна виділити такі: 1) термінологія – це атрибут і основа наукової підмови загальнонародної та літературної мови; 2) кожен термін повинен бути чітко визначеним та науково обґрунтованим; 3) критерієм функціональності терміна є його простота, ясність, зрозумілість, а відтак – зручність у використанні. І.Франко вважав, що термін повинен відповідати реаліям історичного буття нації, «духові» національної мови, тобто її фонетичним, дериватологічним, морфологічним, синтаксичним, орфографічним і стилістичним нормам. Ці вимоги мають поширюватися як на власнеукраїнські, так і на запозичені терміни. Не можна не відзначити і те, що І.Франко був прибічником поєднання в структурі терміна національного та інтернаціонального елементів, оскільки заперечував як невмотивоване запозичення зайвих іншомовних термінів, так і прагнення обмежитися лише власнемовними можливостями у творенні термінології.

Показовою щодо творення українських термінів є позиція представників української інтелігенції середини ХІХ ст. На початку 60-х років у єдиному на тоді часописі «Основи» з'являється стаття М. Левченка стосовно формування, творення української наукової термінології [4; 183–186]. У них автор відстоював принцип фіксації народних назв як відповідників до іншомовних, а за відсутності таких – творення термінів на народній основі. Зокрема М. Левченко виступав проти вживання тих запозичених термінів, які ви-

явилися складними для народного мовлення. Він уважав, що терміни необхідно творити так, щоб вони були зрозумілими для народу. Ця думка знайшла підтримку у статті-рецензії П.Єфименка, який, торкаючись питань словотвору в українській нормативній лексиці, стверджував, що наукові терміни мають творитися на основі лише тих слів, які існують в рідній мові. На думку П.Єфименка, навіть закінчення термінів, запозичених з іншої мови, та їх морфологічна будова мають відповідати формам національної української мови [3; 45 – 52].

Провідною тенденцією творення терміносистеми на народній основі ознаменовано формування української фізичної термінології (кінець XIX – початок XX ст.). Завдяки діяльності видатних вчених-фізиків І.Пулюя, В.Левицького, Т.Секунди, О.Курило була здійснена спроба унормувати наукову фізичну термінологію шляхом використання словотвірних можливостей рідної мови (творення термінів за наявними в українській мові словотвірними зразками з використанням власнемовних ресурсів – коренів, префіксів, суфіксів), а також шляхом перекладу відомих у європейських мовах термінів чи шляхом добору до них відповідників з народної мови.

Спроба унормувати українську термінологію, спираючись на внутрішні ресурси української мови, здійснювалась зусиллями широкого кола наукової громадськості. Крім вищезгаданих представників української інтелектуальної еліти, слід назвати імена таких видатних діячів того часу, як М.Сулима, М.Гладкий, С.Смерчинський, М.Мироненко, Є.Тимченко та багато інших. На жаль, більшість із них було репресовано у 30-ті роки за звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі, піддані гонінням як вороги народу. Насправді ж, ці люди зробили неоціненний внесок у справу розвитку української науки та української мови. Висновки, зроблені ними стосовно словникової справи та унормування термінології, є актуальними і сьогодні. Так, наприклад, М. Гладкий у своїх публікаціях та виступах вимагав від укладачів словників уваги до власних термінотвірних ресурсів української мови. Він категорично заперечував невластиві мові термінологічні утворення на *-чик-*, *-щик-*, вважаючи, що їх слід «заступати українськими іменниками на *-ник-*, *-ач-*, *-яр-*» [2; 5] (*покажчик* – *показник*); пропонував уживати прикметниковий суфікс *ов(ий)* замість *-н(ий)* (*машиновий*) тощо. Багато уваги приділяв учений усталенню лексичних норм української мови, зокрема звертав увагу на стандартні звороти ділової української мови (*ужити заходів*, *порядок денний*). Доцільнішим бачилося також уживання замість канцелярських зворотів (*по закінченні університету*) дієприслівникових (*закінчивши університет*), оскільки вони є органічними для української мови.

Утворення термінів на основі народної мови обстоював відомий український лексикограф Є. Желехівський. Під час роботи над «Малорусько-німецьким словарем» у листі до М. Драгоманова у 1873 році він писав, що, укладаючи словник, узяв за основу матеріали усної народної словесності. Цим було доповнено уже відомі на той час геологічні терміни іншомовного походження: *басейн* (річки) – *водозбір*, *геологія* – *землезнавство* тощо.

На основі національних традицій з урахуванням міжнародної практики термінотворення створювалася українська економічна термінологія, у розвитку якої чітко простежуються дві тенденції: перша – орієнтація на засоби рідної мови з опорою на дериваційну систему української мови або термінологізація давно відомих слів: господарство,

землеволодіння, садиба, спадщина, духівниця, податок, прибутки, видатки, витрати; друга тенденція пов'язана із вживанням запозичених термінологічних назв. Щодо останньої, то тут маємо декілька різновидів запозичення. По-перше, це терміни, взяті з латини чи грецької, але вживані у декількох неспоріднених мовах, так звані інтернаціоналізми (*асигнація, депозит, дотація, економіка, економія, кредит, квота, субсидія*). А по-друге, маємо факти запозичення з європейських мов: німецької (*аукціон, бухгалтер, біржа, вексель, маклер*), італійської (*банк, банкрут, брутто, нетто, валюта, кредит*), англійської (*банкнот, бізнес, брокер, бюджет, лізинг*), французької (*аванс, акциз*). Цікавими є прямі запозичення з польської мови (*достаток, кошт, масток, рахунок*), вплив якої на термінотворчі процеси в економічній лексиці періоду кінця XIX – початку XX століть є досить помітним.

Отже, як свідчать факти, впродовж усього історичного розвитку української термінології спостерігаємо, з одного боку, намагання вживати народну лексику, а з іншого – прагнення наблизити її до міжнародної.

Показовою у цьому плані є медична термінологія, яка «належить, мабуть, до найстійкіших, бо тривало не піддавалася чужоземним впливам – російському та польському, пройшла довгий шлях свого існування» [1]. Як свідчить М.О.Богоявленський, окремі медичні рукописи були відомі ще в Київській Русі, а повідомлення про анатомічні, фізіологічні терміни можна було знайти в різних рукописах іншого змісту, зокрема в конфесійних творах. Так от саме в медицині уже до 1931 року були сформовані певні методологічні засади термінотворчості. Прагнучи досягнути відповідності слова поняттю і структурі номінативної одиниці, вчені не лише спиралися на національні словотворчі зразки, але й використовували поширені в міжнародній термінології грецькі та латинські відповідники. Саме тому національні терміни гармонійно співіснували з інтернаціональними

Очевидно, що однією із причин використання іншомовних термінів є насамперед бажання об'єднати вимоги наукової точності та практичної лаконічності. Однак тут мають бути вироблені певні критерії, які б прозоро демонстрували доцільність упровадження того чи іншого запозичення. Серед основних вимог щодо цього процесу можуть бути, наприклад, такі, як фонетична та морфологічна відповідність запозиченого слова-терміна українській мовній системі, його інформативність, доречність тощо. Взаємодія цих та інших факторів і є свідченням доцільності іншомовного запозичення.

Варто також пам'ятати, що іншомовні слова-терміни по-різному функціонують в українській мові. Одні з них залишаються у тому вигляді, а точніше, у тій формі, в якій вони існували до моменту входження в українську мову, наприклад, такі поняття радіоелектроніки, як *вірус, атом, алгоритм, процесор, метод, файл, модем, принтер*, технічні терміни *блюмінг, крекінг, комбайн, реле* тощо. У цьому випадку відсутній момент словотворення. (До речі, всі вищезгадані терміни мають близьке звучання і українською, і російською, і англійською мовами, хоч мають американське походження). Однак якщо запозичення зумовлено зміною кореня слова, зникненням або додаванням суфікса чи префікса, зміною закінчення тощо, то це вже свідчить про творення нового слова. Сюди ж можна віднести і терміни, сформовані з іншомовних елементів, але які не існують як самостійні слова у мовах-першоджерелах. Наприклад, в українській технічній термінології були в такий спосіб самостійно утворені слова *деформатор, декодатор, декод, стабілітрон* тощо. Такі терміни значно відрізняються від перших, і тут уже, очевидно,

можна говорити про взаємодію іншомовного та власне українського елементів.

Інколи звучання іншомовного слова змінюється, підпорядковуючись орфоєпії та орфографії української мови, хоч інформаційна насиченість терміна залишається тією самою, що і в мові-першоджерелі. Як приклад можуть бути названі слова англійського походження, котрі українською мовою звучать як *актив*, *абстракція*, *аналітичний*, *ксерокопія*, *транслятор*, *текст*, *структура*. У сфері інформатики, програмування та обчислювальної техніки, де україномовна термінологія не склалася остаточно, окремі терміни вживаються і перекладними, і без перекладу. Так, наприклад, іншомовний термін *computer* вживається і як *комп'ютер*, і як *електронна обчислювальна машина*, як *таймер* та *годинник* тощо. Особливе місце в науці становлять терміни, утворені від прізвищ осіб, що зробили визначне наукове відкриття, наприклад, *джоулева теплота*, *бертолетова сіль* тощо. Бажано, щоб такі терміни були максимально використані як терміноелемент для складних термінів, з ним пов'язаних.

Іншомовні запозичення часто є синонімами українських. При вирішенні питання про доцільність одного з них, очевидно, не можна виходити виключно з тих міркувань, що термін український і тому він кращий. Так само неправильно у разі наявності іншомовного терміна позбавляти український термін права на існування. Думаємо, що здебільшого виправданим є паралельне існування термінів, зокрема у сфері фахового спілкування, де термін обслуговує різні стилі мовлення: як офіційно-діловий, науковий, так і розмовний та художньо-публіцистичний. Що ж до галузевої термінології, то, очевидно, її нормування повинно починатися з упорядкування системи понять, що безпосередньо пов'язане із знайомством зі структурою галузевих знань, термінологічна система якої підлягає удосконаленню.

Як бачимо, навіть короткий огляд історичного розвитку терміносистем різних галузей дає підстави стверджувати, що їх функціонування зумовлене як національними особливостями мови, так і тим вагомим впливом іншомовної лексики, що продовжується й сьогодні. Безперечно, найкращим інструментом мислення на різних вербальних рівнях є рідна мова. Водночас процеси мовної інтерференції не можуть не торкнутися і терміносистем. І тому будь-яка штучна реставрація уже забутих слів-термінів може призвести до самоізоляції наукової мови, а врешті і самої вітчизняної науки. Надання переваги національній терміноодиночці перед запозиченою є доцільним тоді, коли вона вмотивована і її значення відповідає поняттю. При цьому виправданим можна вважати таке запозичення, при якому й поняття, й іншомовний термін увійшли в мову одночасно. Обмеження паралельних утворень слід здійснювати, надаючи перевагу термінам з більшою вмотивованістю; при однакових характеристиках мотивації і лексичної складності національного і запозиченого термінів віддавати перевагу першому. Дотримуючись традицій в обранні способів номінації та словотворення, застосовуючи власні системотвірні правила, терміносистеми на сучасному етапі розвитку науки та вдосконалення мови виявляють тенденцію до економного використання мовних засобів шляхом поєднання національного та інтернаціонального компонентів у структурі терміна. Щодо побоювань перед засиллям іншомовних терміноелементів, то тут треба пам'ятати, що мовний механізм володіє власним імунітетом. До того ж українська термінологія опинилася нині у вигіднішій ситуації порівняно з іншими мовами, оскільки існує можливість врахування досвіду інших національних термінологій та уникнення їх помилок. Наскільки це від-

повідас дійсності, певним чином можна відповісти, простеживши окремі процеси, що відбуваються у словотворенні сучасної наукової термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленский Н.А. Древнерусское врачевание в XI-XV вв. /Н.А. Богоявленский. – М.: Просвещение, 1960. – 326 с.
2. Гладкий М. Наша газетна мова / Михайло Гладкий – Х., 1928. – 175 с.
3. Єфименко П. По поводу заметки г. Левченко о русинской терминологии / П.О. Єфименко // «Основы». Кн.8. – К., 1862. – С.45 – 52.
4. Левченко М. Заметки о русинской терминологии / М.Левченко // «Основы»: Кн.7. – К., 1861. – С. 183 – 186.
5. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р./ І.Франко. – Львів, 1910. – 449 с.

**ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ
ЯК ВИРАЗ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
(на прикладі поезії кийських неокласиків)**

Стаття написана в закладі української філології інституту слов'янської філології університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща). У ній розглядається інтертекстуальність у структурі поетичних творів кийських неокласиків: М.Зерова, М.Рильського, М.Драй-Хмари, П.Филиповича і Юрія Клена (спр. Освальд Бурггардт). З'ясовано, що інтертекстуальність характерна для зовнішнього і внутрішнього шарів структури аналізованої поезії, проявляючись через такі складові, як: назви творів, мотто, лексика та інші структурні компоненти (уривки культурних кодів, фрагменти фабул прями і приховані цитати, літературні й міфологічні сюжети та образи; історичні постаті, парафрази тощо). Елементи, зачерпнуті з комплексу різних джерел, відсилають до інших текстів, а в широкому семиотичному значенні – до тексту загальноєвропейської культури. Вони функціонують як універсальні семантичні коди, символи, а на міжтекстовому рівні в структурі твору мають діалогічний характер.

Ключові слова: кийські неокласики, поезія, інтертекстуальність, інтекст, чужорідні елементи, структура твору, діалогічність, міжкультурні зв'язки.

В статье рассматривается интертекстуальность в структуре поэтических произведений киевских неоклассиков: М.Зерова, М.Рильского, М.Драй-Хмары, П.Филиповича и Юрия Клена (наст. Освальд Бурггардт). Исследовано, что интеркультурность присутствующая внешнему и внутреннему слоям анализируемой поэзии, проявляясь через такие составные, как: названия произведений, лексика, мотто, фрагменты фабул и структурные компоненты (фрагменты культурных кодов, прямые и скрытые цитаты, литературные и мифологические сюжеты и образы; исторические герои, парафразы и т.п.). Элементы, взятые из разных источников, отсылают к иным текстам, а в широком семиотическом значении – к тексту общеевропейской культуры. Они выступают как универсальные семантические коды, символы, а на интертекстуальном уровне в структуре произведения имеют диалогический характер.

Ключевые слова: киевские неоклассики, поэзия, интертекстуальность, интекст, чужеродные элементы, структура произведения, диалогичность, межкультурные связи.

In this article the author is examining intertextuality in the structure of poetry of neoclassicists from Kyiv: M. Zerow, M. Rylskyi, M. Dray-Hmara, P. Filipovych and Yurii Klen (Oswald Burggardt). It ascertains, that intertextuality is typical for external and internal dimensions of the studied poetry, manifested through such components as: vocabulary, motto, content and